

Урош ШЕШУМ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ПЛАНИРАЊЕ СРПСКЕ ЧЕТНИЧКЕ АКЦИЈЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ 1897. ГОДИНЕ**

Апстракт: Током 1895. и 1896. године Етници хетерија и врховистички комитет су убацивали чете из Грчке и Бугарске на територију Османског царства, у намери да изазову устанак хришћана и револуционарним путем остваре територијално проширење Грчке и Бугарске на рачун Турске. Током заоштравања критске кризе 1897, у месецима који су претходили грчко-турском рату, у кругу око председника српске владе Ђорђа Симића, јавила се бојазан да ће Грчка преко својих комитета подићи устанак у јужној Македонији, а да ће, уколико се то догоди, Бугарска искористити комитет да учинити исто у турским областима настањеним Словенима егзархистима. Како би у случају евентуалног устанка Србија остварила утицај на побуњени народ, у Београду се од фебруара 1897. године радило на формирању чета за слање у Турску. Неколико чета је формирано и оне су издржаване до јуна 1897, када су распуштене, пошто је постало јасно да до устанка у Турској неће доћи. Једна расформирана чета покушала је почетком августа 1897. да се на своју руку пребаци преко границе у Турску, али су је грешком уништили српски граничари. Рад је написан на основу објављене и необјављене српске архивске грађе и у мањој мери литературе.

Кључне речи: Источно питање, Македонија, Стара Србија, Ђорђе Симић, грчко-турски рат, Османско царство, ВМОК, Етници хетерија.

* Sesumiii@hotmail.com

* neven.isailovic@iib.ac.rs

* aleksandar.jakovljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српска нација: интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

У последњој деценији 19. века у Османском царству и у суседним балканским државама, Бугарској и Грчкој, долази до стварања национално-револуционарних комитета који су за циљ имали ослобађање балканских хришћана од османске власти и припајање, на овај или онај начин, османских европских територија Бугарској, односно Грчкој. У Атини је 1894. године формирана Етники хетерија, грчка национално-револуционарна организација, која је као свој циљ истакла остварење Мегали идеје, односно ослобођење и припајање Грчкој свих територија које су грчки националисти сматрали етнички или историјски грчким.¹ Исте године, у Солуну је формирана Македонска револуционарна организација, доцније преименована у ВМОРО, која је себи за циљ поставила ослобођење Македоније од турске власти и остварење политичке аутономије за ову област. Наредне, 1895. године у Бугарској је са знањем и подршком званичних кругова, формирана национално-револуционарна организација Македонски комитет, доцније позната као Врховни македонско-одрински комитет, која је себи за циљ, такође, начелно ставила борбу за аутономију Македоније, онако како је она конципирана у Сан Стефану. Заправо, врховистички комитет је као и МРО аутономију посматрао само као први корак до припајања ове области Бугарској по примеру Источне Румелије.²

Убрзо се у Османском царству осетило деловање револуционарних организација. У првој години по оснивању, обилато материјално помогнути од стране бугарске владе, врховисти су слањем чета у Турску покушали да изазову устанак тамошњих хришћана. Иако до устанка није дошло, јер се цела акција завршила сукобима чета убачених из Бугарске са турском војском у пограничној зони, паљењем и пљачком муслиманских села и краткотрајним запоседањем Мелника, мелничка авантура је утицала на револуционарно расположење хришћана у Турској и тако створила повољне предуслове за стварање револуционарне мреже која би у будућности заиста могла да изазове устанак широких размера. Иако неуспешна, сама акција чета и претња устанком за инспиратора и финансијера комитетске акције, бугарску владу, представљала је дипломатски капитал. Мелнички догађај је актуелизовао питање будуће судбине Македоније као бугарско питање пред европском дипломатијом,

¹ D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897–1913*, Thessaloniki, 1966, 139.

² X. Сиљанов, *Освободителниот борби на Македонија*, том I, Софија 1983, 55–56; М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 1988, 59–60; У. Шешум, *Друштво против Срба, методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902*, Српске студије 4 (2013) 79–80.

а бугарској дипломатији омогућио да претњу устанком користи као адут у преговорима са Портом. Наиме, још и пре преласка чета, бугарска влада је од Порте тражила добијање пет владичанских столица за Бугарску егзархију, изражавјући бојазан да би у случају одбијања Порте могло доћи до немира на турској територији. Активност чета дала је „упозорењу“ снагу прилично утемељене претње.³

У пролеће 1896. године дошло је до напетости између Грка и Турака на Криту, које су се убрзо претвориле у устанак. Етници хетерија и друга грчка удружења су уз благослов и подршку грчких власти подржале устанак, те је криза на Криту убрзо отворила ново поглавље Велике источне кризе, које ће се наредне године окончати грчко-турским ратом. Још у првим месецима кризе на Криту 1896. Хетерија и друге организације отпочеле су са убацивањем чета и оружја у Епир и Македонију. Једну чету од 32 човека, под вођством два стара тесалијска клефта, хајдука, Митроса и Хације, те године је формирао и послао у Турску Наум Спанос, такође стари клефт и члан Хетерије. Ова чета кретала се углавном у географској Македонији, у околини Лерина, Костура, Бера, Његуша, Витсија и Осторова и стизала чак до области Маријово у близини Прилепа. Поред ње, у Македонији је током лета 1896. деловала и чета Атанасиоса Бруфоса. Последњу чету је јула исте године, у Маријову, након жестоког сукоба и приличних губитака, уништила турска војска.⁴

Вести о покољу Јермена у Малој Азији, догађаји око Мелника и појава грчких чета створили су атмосферу страха и напетости у турским европским провинцијама током 1896. године. Муслимани и турске власти су страховале од хришћанског устанка, а хришћани од могућег покоља. Искуство са бугарске границе од претходне године изазвало је страх турских власти да ће уз грчке чете на југу, границе прећи и чете из Бугарске на истоку. Међутим, ако се изузму безначајни гранични инциденти и упади малих разбојничких банди преко турско-бугарске границе, до активније четничке акције у пограничним крајевима ка Бугарској није дошло.⁵ Док су МРО и врховистички комитет мировали током зиме 1896/1897. године, Етници хетерија је припремала офанзиву чета за пролеће. Још крајем јула српски конзул у Солуну Иван Петровић јављао је у Београд да грчки солунски конзулат сакупља сиромашне и

³ Х. Сиљанов, *нав. дело*, 56–59; *Генерални конзулат Краљевине Србије у Солуну*, Т. 1, (1887–1902), прир. А. Тимофејев, Београд 2016, бр. 82. (=Генерални конзулат Краљевине Србије); М. Војводић, *нав. дело*, 59–60.

⁴ D. Dakin, *нав. дело*, 35; *Генерални конзулат Краљевине Србије*, бр. 94, 95; М. Војводић, *нав. дело*, 83–85.

⁵ *Генерални конзулат Краљевине Србије*, бр. 93, 97, 99.

авантуристички расположене Грке у Македонији, снабдева их пасошима, а затим их шаље у Грчку како би били укључени у чете. Петровић је знао да се овако формиране чете скупљају и шаљу на Крит, али је изразио сумњу да ће неке од њих отићи и на Олимп, односно посумњао је да се чете формирају и за предстојећу снажнију грчку заграничну акцију у Македонији.⁶ Показало се да се српски конзул није преварио. До марта 1897. године, Хетерија је организовала чак 34 чете за пролећну акцију у Македонији, у бројности до око хиљаду људи, већином пореклом из европске Турске. Током целог априла 1897. ове чете су изазивале немире на грчко-турској граници у покушају да се пробију у дубину турске територије. У атмосфери јако заострених грчко-турских односа, један од упада ових чета у ноћи између 16. и 17. априла, уз садејство регуларних грчких трупа, резултирао је 18. 4. 1897. турском објавом рата Грчкој. Турско благовремено поседање границе спречило је чете да се пробију у унутрашњост, чиме је спречено и подизање устанка у турској позадини.⁷

Иако су хришћани у европској Турској, без разлике, са симпатијама посматрали устанак на Криту и грчке ратне напоре, до активности устаничких или комитетских чета у крајевима насељеним Словенима није дошло, најпре због тога што је устанак у јужном делу Македоније изостао, затим због тога што је ВМОРО још увек стварао своју револуционарну мрежу, а вероватно и због тога што је врло брзо свима постало јасно да ће Турска из рата изаћи као победник. Врховистички комитет је, са друге стране, остао у миру, свакако по налогу бугарске владе, која је грчко-турски рат искористила да у замену за мирно држање обезбеди добијање берата за пет владичанских столица Егзархији.⁸

*

Док су у Грчкој и Бугарској 1895. године владе подржавале, финансирале и усмеравале загранични оружани рад националних комитета у Турској, напредњачка влада Стојана Новаковића је као главни правац своје спољне политике истакла национално-просветни рад у Старој Србији и Македонији, који би се спроводио легалним путем кроз цркву и школу, а уз поштовање турских закона и наслон на Цариградску патријаршију. Појаву чета убачених из Бугарске у Турску и делатност комитета у 1895. години Новаковић је посматрао као дело

⁶ Исто, бр. 94.

⁷ D. Dakin, *нав. дело*, 39–40; М. Војводић, *нав. дело*, 135–136.

⁸ X. Силянов, *нав. дело*, 63–64; М. Војводић, *нав. дело*, 81.

бугарске владе и двора. У циркулару упућеном српским дипломатским представницима на страни, он је оптужио Бугарску да организовањем и убацивањем чета врши притисак на Турску и велике силе да спроведу у дело 23. члан Берлинског мировног уговора о реформама у европској Турској. Новаковић је у поменутом циркулару истицао да бугарска дипломатија инсистира на реформама само у оном домену који одговара бугарским националним интересима. Наиме, поменути члан је предвиђао извођење реформи у целој европској Турској редовним путем, те је српски председник владе четничку акцију на турско бугарској-граници правилно схватио као притисак Бугарске на велике силе и Турску да реформе, који би укључиле аутономију, издејствују само за Македонију у најширем смислу њеног поимања, а не и за остале османске поседе у Европи. Коришћење претње устанком пре и након мелничких догађаја као адута бугарских дипломата у циљу добијања пет берата, Новаковић је, такође, сматрао недопустивим. Дипломатским представницима великих сила и Порти, српски председник владе и министар спољних послова је енергично истицао да би додељивање берата егзархијским владицама након појаве чета и бугарских претњи устанком, заправо било схваћено као награда Бугарској за изазивање немира на Балкану и да би ширење епархијске мреже Егзархије поставило темељ за захтевање аутономије на простору под њеном духовном влашћу. Новаковић је подвлачио да би испуњавање бугарских захтева охрабрило све хришћане у Турској да са оружјем у руци потраже задовољење својих захтева од турских власти, а остале балканске државе, Србију, Црну Гору и Грчку, да у циљу остварења својих интереса у Турској, прибегну организовању и слању чета. У разговору са аустроугарским послаником у Београду, почетком августа 1895. године, Новаковић је отишао тако далеко да је нагласио, да ће, у случају позитивног одговора Порте на бугарско потраживање берата, Србија бити приморана да покаже сопствену вештину организовања чета, додајући да је „*Стара Србија исто тако добро поље за акције Србије колико и Македонија за акције Бугарске*“.⁹

Сукобе на Криту 1896. и убацивање чета и оружја из Грчке на поменуто острво и копнени део европске Турске, Новаковићева влада и српска јавност уште, сматрали су опасним по српске националне интересе. Српска влада је са разлогом страховала да би грчко припајање Крита дало оправдање Бугарској да исто учини са Македонијом, а Аустроугарској са Босном и Херцеговином. Као и приликом четничке

⁹ М. Војводић, *нав. дело*, 49, 63–64; С. Рајић, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2014, 201.

акције врховиста 1895. године, председник владе је наложио српским дипломатским представницима на страни да инсистирају код влада код којих су акредитовани на стриктном поштовању Берлинског уговора, односно његове 23. тачке. Поново је истакнуто мишљење да би уступање Порте и сила пред слањем чета и организовањем устанака створило преседан, којим би Србија, као исправна у том погледу, заправо била кажњена за своје коректно држање.¹⁰

Начелно исте ставове као и Новаковићева у погледу четничке акције, устаничких покрета у Турској и питања Крита, заступала је и влада Ђорђа Симића, образована у последњим данима 1896. године. Међутим, прилике су се крајем јануара 1897. године знатно измениле. Привремено примирене тензије на Криту између Грка и турских власти и локалног муслиманског становништва, разбуктале су се почетком године, и на целом острву су, до почетка фебруара, избили крвави окршаји. Један од грчких критских комитета је прокламовао уједињење са Грчком и позвао грчког краља да заузме острво. Краљ Ђорђе се није оглушио и послао је флоту бродова натоварених оружјем и добровољцима са задатком да спрече искрцавање турске војске. Иако су велике силе једногласно тражиле од Атине да повуче флоту, наглашавајући да, без обзира на развој ситуације, анексија Крита неће бити остварена, поред добровољаца су се на острво искрцале и регуларне грчке јединице које су прокламовале присаједињење Крита матици. Аустроугарска, Русија, Енглеска, Француска и Италија на грчко искрцавање реаговале су искрцавањем мањег броја својих трупа, које су као међународне трупе добиле задатак да спрече даље сукобе Грка и Турака. Такође, команданти флота великих сила формирали су једну међународну летећу ескадрилу која је крстарила око острва са задатком да спречи искрцавање људи и ратног материјала, прокламујући да ће силом спречити сваки сукоб на острву. Паралелно са мировним акцијама, силе су вршиле дипломатски притисак на Београд и Софију, опомињући српску и бугарску владу да неће толерисати преношење немира на Македонију.

Симићева влада је упркос чврстом ставу сила сматрала да анексија Крита Грчкој није сасвим немогућ сценарио, те је и за такав развој ситуације спремала свој одговор. Још крајем јануара, српски посланик у Атини изјавио је да се Србија начелно не противи грчкој анексији острва уколико и сама добије одређену сатисфакцију. Овај став је предочен и свим представницима великих сила у Београду 11. фебруара 1897. године.¹¹

¹⁰ М. Војводић, *нав. дело*, 85; С. Рајић, *нав. дело*, 206.

¹¹ Датуми у главном тексту дати су по новом календару, док су датуми при цитирању докумената дати по тада важећем јулијанском календару.

Српска влада им је нагласила да Србија неће моћи остати пасивна уколико дође до нарушавања *status quo*-а на Балкану, јер би свако територијално проширење, ма које балканске државе, наметало потребу осталима да и оне затраже територијално задовољење. Истовремено, српска дипломатија је истицала да Србија подржава пацифистичке активности сила и да неће доприносити проширењу кризе, уколико силе зауставе даљи развој кризе на Криту.¹²

Иако је српској влади чврст став сила о очувању мира на Балкану и непроменљивости граница уливао поверење, у круговима српске владе, најраније од фебруара 1897. године, јавило се уверење, да ће, у циљу ојачавања својих позиција у критском питању, Грчка отићи корак даље и у Македонији. Српској влади није било непознато да су у ову област целе претходне године из Грчке убациване чете и наоружавано становништво, те се, као вероватно, очекивало подизање тамошњег грчког становништва на устанак у ближој будућности. Било је више него извесно да у случају евентуалног устанка Грка у јужној Македонији, врховистички комитет, па ни сама Бугарска, не би остали пасивни. Потакнути грчким примером свакако би и сами убацили чете и подигли устанак у крајевима европске Турске насељене Словенима под духовном влашћу Егзархије и под преовлађујућим бугарским утицајем. Истовремено, српски конзулат из Скопља јављао је о узнемирености Албанаца на Косову и њиховом наоружавању и уопште претећем држању муслимана наспрам хришћана у Старој Србији и Македонији. Дакле, иако су Силе биле против немира на Балкану и показивале решеност да их на сваки начин спрече, постојала је незанемарљива могућност да у блиској будућности дође до општег устанка хришћана у Турској. За разлику од Грчке и Бугарске, Србији устанак никако није одговарао. Наиме, могло се очекивати да би његово избијање северно од Шар-планине изазвало албанске нападе на ненаоружано српско становништво, док би, јужно од ове планине, устанак под вођством врховистичког комитета и чета убачених из Бугарске, анулирао ионако слаб српски утицај код становништва и потпуно га окренуо ка Бугарској. Поред тога, што за разлику од својих супарника у погледу „турског наслеђа“, Бугарске и Грчке, Србија није имала комитет нити чете, њена војна спремна није била довољна да одговори изазову рата са Турском. Колико се у Србији озбиљно схватала могућност избијања устанка, сведоче и одлуке о војним припремама. Крајем фебруара одржана је седница Министарског савета под председништвом краља Александра, на којој је одобрена прилична сума министру војном за неодложне

¹² М. Војводић, *нав. дело*, 112–116; С. Рајић, *нав. дело*, 214–215.

војне потребе из зајма за наоружање, а официрски кадар обавештен је о предстојећој мобилизацији.¹³

Војне припреме због могућности устанка у Османском царству и евентуалног рата са Турском нису биле једина превентивна мера спроведена у Србији. Свакако, још од почетка фебруара, пре поменуте седнице Министарског савета, појединци из Министарства иностраних дела, сакупљали су и издржавали војводе, харамбаше и хајдуке из Повардарја у Београду, очигледно са идејом да их у случају устанка пребаце у Турску и путем њих обезбеде српски утицај код побуњеног становништва. У наредним редовима, биће покушана реконструкција рада Министарства на пољу припремања чета током 1897. године.

*

Најстарији сачувани документ који се односи на чете у Србији је признаница Николе Миновића, потписана првог дана фебруара 1897. године. Миновић је тада примио „помоћ“ у износу од 100 динара од Благајничког одељења Министарства иностраних дела. Мало више од две недеље касније примом је још 150 динара. На потоњој признаници потписан је као Никола Минович, војвода из Прилепа. У тексту изнад, истакао да је новац примио за „*трошак свој и другова ми*“, што значи да је „помоћ“ делио са најмање двојицом људи којима је био војвода.¹⁴ Судајући по признаницама од по сто динара, Миновић је помоћ, односно издржавање, добијао из Министарства иностраних дела са знањем и одобрењем председника владе Ђорђа Симића, на месечној бази, закључно са јуном 1897. године.¹⁵ Будући да за месец јул међу признаницама Благајничког одељења МИД-а није сачувана његова признаница, по свој прилици, није добио „помоћ“. Да је остао без издржавања, сведочи његова молба министру иностраних дела и председнику владе Ђорђу Симићу из августа 1897. године. У овој молби он истиче да је Симић упознат са његовим доласком и боравком у Србији, као и то да је одгојен у српској идеји, њоме запојен и да је увек спреман да стане на мегдан српским непријатељима, али да је, будући остављен три месеца без помоћи (!), обеспарен и гладан. Као сведока свог патриотизма и борбености, истицао

¹³ М. Војводић, *нав. дело*, 117–118.

¹⁴ АС, МИД, БО, к. 33, признаница Николе Миновића на примљену помоћ од 100 динара од 27. 1. 1897; Исто, признаница на примљену помоћ од 150 динара, потписана 14. 2. 1897.

¹⁵ АС, МИД, БО, к. 33, признанице од 15. 3, 10. 4, 10. 5. и 14. 6. 1897.

је српског посланика у Букурешту. Не коментаришући неистиниту тврдњу Миновића да је остављен без помоћи дуже него што је био, председник владе је наложио Благајничком одељењу да му једнократно исплати 60 динара и обезбеди бесплатну железничку карту треће класе до границе.¹⁶ Председник Симић је исплатом и железничком картом заправо ставио до знања војводи да његово присуство у Србији није више пожељно.

Поред војводе Миновића, у Београд су почетком пролећа пристизале и друге четовође, где су материјално помагане из благајне Министарства иностраних дела. Средином марта, сто динара за путни трошак у непознатом првцу из Благајничког одељења, добио је извесни Гака или Ђока Јанковић, вођа усташа из Македоније. Поред овог четовође који се више не јавља у изворима, редовну новчану помоћ у износу од 100 динара, од почетка марта до почетка јуна, примао је и Горче/Ђорђе Анечковић/Јанач(ћ)ковић.¹⁷

Поред поменуте тројице, укупно сто динара добили су, вероватно као издржавање за фебруар, почетком марта, Васил Илић и Сретен Костић, „четовође из Македоније“. Иста сума је двојици четовођа исплаћена и 16. априла, вероватно као издржавање за тај месец. Током априла, Илић и Костић су се, по свој прилици раздвојили, јер је шест дана касније, Васил Илић, на признаници на 20 динара примљених у Министарству иностраних дела, поред свог имена написао *четовођа из Кичева*. Да се раздвојио од Сретена Костића, сведоче и друге признанице које је потписао последњих дана априла и маја, када је примио по 50 динара. Исту суму за месец мај, примио је и Костић, као и 20 динара почетком истог месеца.¹⁸ Крајем маја Костић се молбом обратио председнику владе, делимично откривајући разлог и природу свог, али и боравка осталих усташа, војвода и четовођа из Повардарја у Србији.

Наиме, средином јуна, Сретен Костић из Старе Србије, како је сам описао свој завичај, молио је службу од председника владе при неком од министарстава или српском конзулату. Он је истако да је четири месеца борао у Србији „због извесних ствари“, а пошто се „те ствари“ и његове услуге отказују, тражио је службу, или у случају изостанка

¹⁶ АС, МИД, БО, к. 34, молба Николе Миновића председнику владе Ђорђу Симићу од 8. 8. 1897.

¹⁷ Име и презиме су различито транскрибовани готово на свакој признаници, али је очигледно да се ради о истој особи. АС, МИД, БО, к. 33, признаница од 4. 3. 1897; АС, МИД, БО, к. 33, признаница потписана 7. 4, 28. 4. и 31. 5. 1897. године.

¹⁸ АС, МИД, БО, к. 33, признанице Васиљка Илића и Сретена Костића од 4. 3. и 4. 4. 1897; исто, признанице Васиљка/Васила Илића од 10. 4, 30 4. и 31. 5. 1897; исто, признанице Сретена Костића од 3. и 6. 5. 1897.

добиања исте, новац за пут у Румунију из које је у Србију и дошао. Као одговор на молбу, на њеној полеђини, министар председник Ђорђе Симић, својеручно је одобрио издатак Министарству иностраних дела од 50 динара као Костићев путни трошак.¹⁹ Две недеље након исплате Костићу, 27. јуна, решењем Ђорђа Симића, распуштене су и остале четовође и хајдуци, корисници гостопримства и редовне месечне новчане помоћи српске владе. По слову решења Горча-Ђорђе Јанаћковић, Слава Илић, Василије Илић, Вељко Алексић, Петар Јовчевић и Риста Димић добили су скупа „једном за свагда“ 280 динара, 100 Јанаћковић као вођа, а остали по 20 динара, као и железничке карте до границе, како би могли да се врате у завичај. Симић је у решењу напоменуо да су у Србији ови људи били задржани „*по извесном послу због могућности рата*“.²⁰ На основу овог решења, молби Николе Миновића и Сретена Костића и времена потписивања признаница на помоћ људи који су описани као четовође, усташа и војводе, недвосмислено излази да је српски председник владе и министар иностраних дела, уз помоћ посланства у Букурешту, најкасније од почетка фебруара 1897. године, сакупљао и издржавао људе из Старе Србије и Македоније, са намером да их, у случају устанка или ескалације турско-грчког сукоба у рат балканских размера, употреби као четнике у Турској. Како се још почетком маја показало да ће Грчка бити брзо избачена из рата, министар председник је до почетка наредног месеца решио да се што пре ослободи тада већ неугодних гостију.

Из непознатих разлога, људи којима је исплаћена „помоћ“ једном за свагда и којима су издате железничке карте до границе, нису напустили Србију још дуже од месец дана; крајем јула 1897. године, Сави Илићу и Вељку Алексићу, двојици из друштва Василка Илића и Ђорђа-Горча Јанаћковића, исплаћено је по 50 динара, а истог дана на признаници од 30 динара, која се у грађи Благајничког одељења МИД-а налази одмах иза Илићеве и Алексићеве и на хартији истог изгледа, потписан је извесни Настас Јановић.²¹

Изгледа да се несуђени четници нису мирили са одустајањем одговорних фактора у Србији од њиховог слања у Турску, те да су покушали да се преко границе пребаце на своју руку. По накнадном сведочењу четовође Јанаћковића, начелнику среза Власотиначког 1901. године, чету

¹⁹ АС, МИД, БО, к. 33, молба Сретана Костића од 31. 5. 1897.

²⁰ АС, МИД, БО, к. 33, признаница Ђорђа Јанаћковића и Василка Илића на примљени новац од 14. 6. 1897.

²¹ АС, МИД, БО, к. 33, признаница Саве Илића, Вељка Алексића и Настаса Јановића од 26. 7. 1897.

је сачекала и уништила српска погранична стража на Власини, по свој прилици због тога што ју је заменила за шверцерску групу или разбојничку банду. Том приликом је рањен и сам Јанаћковић. Да је чета уништена грешком, случајно, потврђује и један акт Команде активне војске с краја 1898. године. У последњем акту, поред податка да је чета уништена, наводи се да је у њој био и Наце Јанић из села Рудника код Велеса, хајдук који је и у годинама које следе упадао у Турску као српски четник. Последњи је свакако Настас Јановић, хајдук који се накнадно придружио људима Горча Ђорђа Јанћковића, а који је потписао признаницу на примљени новац у Министарству иностраних дела у Београду, 7. 8. 1897. године.²² Пет дана након исплате Јановићу-Јанићу, благајнику Министарства иностраних дела Милутину Степановићу, обратио се из Београда Ристо Димић, са молбом да му се одобри новац за куповину одела. Молилац се позивао на несрећни случај „*који се деси на нашој граници*“ са Ђорђевићевим друштвом у коме је и био он. Димић је тражио да му се изда помоћ за ново одело, јер је, пре преласка у Турску, своје ново одело заменио за „турско одело“, односно одећу каква се носила у Турској.²³ О „несретном случају“ на граници писао је Милутину Степановићу, 19. новембра 1897. Године, и Ђорђе-Горче Јанаћковић. Он је благајнику МИД-а писао да га је „случај“ довео до пропасти живота, вероватно мислећи на рањавање, те је наглашавајући своје сиромаштво и губитак средстава којима би плаћао кирију у Београду, молио благајника да му код новог министра изрази финансијску помоћ. Степановић се није оглушио и несрећни четовођа је овом приликом добио 40 динара. Три месеца касније, Јанаћковић, који је у међувремену стекао и надимак Пелтек, стекао је право на редовну месечну помоћ од педесет динара.²⁴ Интересантно, трећи преживели из чете пострадали на Власини, Настас-Наце Јанић/Јановић, у своја три писма која је августа 1897. године послао Милутину Степановићу, није поменуо власински случај.²⁵ На

²² М. Јагодић, *Српске чете у Македонији 1897–1901. године*, Устанци и побуне Срба у Турској у 19. веку, Ниш 2012, 114.

²³ АС, МИД, БО, к. 34, молба Ристе Димића Милутину Степановићу од 31. 7. 1897.

²⁴ АС, МИД, БО, к. 34, Молба Ђорђа Јанаћковића Милутину Степановићу од 7. 11. 1897; АС, МИД, ППО 1898, ред 372, извод из деловодног протокола благајне МИД-а.

²⁵ У својим писмима Јанић наводи да је због притиска бугараша у свом родном велешком крају и њихових клевета, а због свог просрпског деловања, био притворен од турских власти, да је из тамнице побегао и пет година хајдуковао по свом завичају. За њега је чуо и у Србију га послао српски конзул у Приштини и Скопљу Тодор Станковић. АС, МИД, БО, к. 34, три писма Нацета Јанића Милутину Станковићу од 11. 8. 1897.

основу изнетих докумената излази да је чета уништена негде између седмог августа, када су Настас Јанић, Сава Илић и Вељко Алексић примили новац у Београду и дванаестог августа 1897. године, када Риста Димић, такође у Београду, пише о погибији чете чији је био члан.

Четничка акција, односно припремање српске четничке акције у Старој Србији и Македонији током 1897. године изведено је у најстрожој тајности. Колико се на основу сачуваних докумената може закључити, у припремање и окупљање чета су били упућени председник владе Ђорђе Симић, начелник благајничког одељења Министарства иностраних дела Милутин Степановић и можда српски посланик у Букурешту, уколико је био упућен у разлог због кога је слао старе одметнике од турске власти у Београд. Висок степен конспиративности читава се и на признаницама четника и четовођа. У њима се расход на четнике и четовође у већини случајева назива „помоћу“ или „потпором“; такође, осим у два-три случаја, поред имена примаоца није записано занимање, што иначе није била карактеристика признаница Благајничког одељења МИД-а. Мимо Благајничког одељења у архивској грађи Министарства иностраних и унутрашњих дела, нема трагова о четама, те је ова активност, по свој прилици, извођена путем усмених налога министра председника малом броју повереника, чак и у тајности од полиције. Погибија чете на Власини која је, такође, остала под велом тајне, сведочи да у планирање пребацивања чета нису били упућени ни надлежни на граници. Милутин Степановић, који је 1913. године, узгред писао и о почецима српске четничке акције након 1903. године, није истакао своје заслуге и пионирски рад из 1897. године.²⁶ Рад са четама није поменуо у својим рукописним мемоарским белешкама ни Ђорђе Симић, вероватно због несрећне погибије чете на Власини.²⁷

*

Захваљујући истраживачким напорима М. Јагодића историографија је недавно дошла до сазнања да је организовани тајни загранични четнички рад у Турској српске владе отпочео пуних шест година раније него што се у историјској науци сматрало читавих стотину година.²⁸ Однедавна доступност фонда Благајничког одељења МИД-а омогућила

²⁶ М. Степановић, *Срби и Бугари у прошлости и садашњости*, Београд 1913.

²⁷ АС, Лични фонд Ђорђа Симића, к. 2, бр. 4, Моје министровање од 17. 12. 1896 – 7. октобра 1897.

²⁸ М. Јагодић, *Српске чете у Македонији 1897–1901. године*, 111–130.

је да се случај погибије српске чете на Власини 1897, о коме се без фонда благајне мало шта могло закључити мимо тога да се догодио, додатно расветли и стави у контекст историјске догађајности. Претходни редови показују да је власински случај био последица одлуке српског државног врха да се у строгој тајности, за сваку евентуалност, окуша у заграничном четничком раду. Четничке активности српских влада наставиле су се све до 1903, када је српски четнички комитет коначно формиран, те се догађаји приказани у овом раду могу сматрати као почетак српске четничке акције.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Архив Србије, Министарство иностраних дела, фонд Благajничког одељења, 1897. – АС, МИД, БО. [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, fond Blagajničkog odeljenja, 1897 – AS, MID, BO]

Архив Србије, Министарство иностраних дела, фонд Просветно-политичког одељења, 1897. – АС, МИД, ППО. [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, fond Prosvetno-političkog odeljenja, 1897. – AS, MID, PPO]

Архив Србије, Лични фонд Ђорђа Симића [Arhiv Srbije, Lični fond Đorđa Simića]

Извори – Primary Sources

Генерални конзулат Краљевине Србије у Солуну, Т. 1, (1887–1902), прир. А. Тимофејев, Београд 2016. [Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Solunu, T. 1, (1887–1902), прир. A. Timofejev, Beograd 2016]

Степановић М., *Срби и Бугари у прошлости и садашњости*, Београд 1913. [Stepanović M., *Srbi i Bugari u prošlosti i sadašnjosti*, Beograd 1913]

Литература – Secondary Works

Dakin D., *The Greek Struggle in Macedonia 1897–1913*, Thessaloniki 1966.

Војводић М., *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 1988. [Vojvodić M., *Srbija u međunarodnim odnosima krajem 19. i početkom 20. veka*, Beograd 1988]

Јагодић М., *Српске чете у Македонији 1897–1901. године*, Устанци и побуне Срба у Турској у 19. веку, Ниш 2012, 111–130. [Jagodić M., *Srpske čete u Makedoniji 1897–1901. godine*, Ustanci i pobune Srba u Turskoj u 19. veku, Niš 2012, 111–130]

Рајић С., *Александар Обреновић, владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд 2014. [Rajić S., *Aleksandar Obrenović, vladar na prelazu vekova, sukobljeni svetovi*, Beograd 2014]

Сиљанов Х., *Освободителниот борби на Македонија*, том I, Софија 1983. [Siljanov H., *Osvoboditelni borbi na Makedonija*, tom I, Sofija 1983]

Шешум У., *Друштво против Срба, методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902*, Српске студије 4 (2013) 73–103. [Šešum U., *Društvo protiv Srba, metodi i mere bugarske diplomatije, Egzarhije i Bugarsko-makedonsko odrinske revolucionarne organizacije protiv širenja srpskog uticaja u Južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji 1897–1902*, Srpske studije 4 (2013) 73–103]

Uroš Šešum

PLANNING OF THE SERBIAN CHETNIK ACTION IN OLD SERBIA AND MACEDONIA IN 1897

Summary

The apathy of the Ottoman Empire to carry out the reforms in its European provinces envisaged by the Treaty of Berlin provoked, in the last decade of the 19th century, a revolutionary attitude among Christian subjects of the *Sublime* Porte and patriotic circles in Turkey's neighbouring Balkan countries, Greece and Bulgaria. In the very Ottoman Empire, the Macedonian Revolutionary Organization (MRO) was founded in 1894, better known by its later name – the Internal Macedonian Revolutionary Organization (IMRO), which strived to ensure autonomy for Macedonia through a revolution. In the same year, the Greek National Revolutionary Organization, *Ethniki Etaireia*, was formed in Greece. Its aim was to fight for the liberation of the Greek people under Turkish rule and ancient Greek territories, thus achieving the goal of the Megali Idea. In 1895, the Macedonian Committee was formed in Bulgaria, better known by its later name – the Supreme Macedonian-Adrianople Committee (SMAC), whose aim was to make the autonomy of Macedonia possible. However, like IMRO, SMAC saw Macedonian autonomy as the first step towards a far-reaching goal – annexation of this area to Bulgaria. As soon as 1895, SMAC managed to transfer from Bulgaria a few bands to the territory of the Ottoman Empire with the intention of provoking an uprising among the local Christians. This attempt was unsuccessful, and the overall result of the SMAC campaign was the temporary capture of the town of Melnik, and a few conflicts with the Ottoman army and local Muslim peasants. Although the Committee's action was unsuccessful, Bulgaria's diplomacy benefited from it by using the threat of an uprising as leverage in further negotiations with the Ottoman Empire. In 1896, an uprising against the Ottoman authorities broke out among the Greeks in Crete. It opened a new chapter of the Eastern Question which evolved into a severe international crisis, escalating in April 1897 in the Greco-Turkish War. Throughout the whole 1896, and in the first few months of 1897, *Ethniki Etaireia* was forming bands in Greece and infiltrating them into Macedonia with the intention of provoking an uprising in this area. Up until the outbreak of the Greco-Turkish War, the number of Greek companies on the Macedonian frontier increased to thirty-four, counting up to one thousand men.

Since the beginning of 1897, it became clear to the Serbian government that the Greco-Turkish conflict would inevitably lead to a war. Also, the prime minister of the Serbian government presumed that the Greeks would try to provoke an uprising in the southern part of Ottoman Macedonia. In case of such a scenario, it could be expected that SMAC would carry out the uprising in eastern Macedonia. Since they did not have a revolutionary committee, in case of a general uprising, Serbs would remain without any influence on the rebellious population, hence without the opportunity to expand their territory over the Ottoman border. Precisely for this reason did Serbian Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Đorđe Simić work in Belgrade in strict confidentiality on gathering outlaws from Old Serbia and Macedonia and forming bands that would be sent to the Ottoman Empire in case of outbreak of the uprising. Since it was clear by the end of May 1897 that Greece would lose the war and that an uprising in the Ottoman Empire would not happen, the Serbian Prime Minister dismissed all of the bands. One of the bands refused to be dismissed, so at the beginning of August 1897, it attempted to cross the Serbo-Turkish frontier despite the given orders and without any knowledge of the Serbian authorities. The Serbian Border Guard liquidated this band by mistake, being under the impression they were either robbers or smugglers.

Keywords: Eastern Question, Macedonia, Old Serbia, Đorđe Simić, Greco-Turkish War, Ottoman Empire, SMAC, Ethniki Etaireia.

Чланак примљен: 02. 03. 2018.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 03. 05. 2018.